

SPRÅK *nytt*

UTGITT AV NORSK SPRÅKRÅD

29. årgang 4 / 2001

Ungkarer og språkstyrking

UNIVERSITETSMILJØENE diskuteres nå en omfattende omlegging av studiene. Selv om en god del forhold ved den nye universitetsreformen ennå ikke er klarlagt, synes det avgjort at vi får et femårig studieforløp med et treårig grunnstudium som skal lede fram til den såkalte «bachelor»-graden, og et toårig studium som utgjør den såkalte «master»-graden. Gradsbenevnelsene ble først tatt i bruk i NOU 2000: 14 *Frihet med ansvar. Om høgre utdanning og forskning i Norge*, og selv om Norsk språkråd – etter forespørsel fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet – har uttalt seg om benevnelsene og klart frarådd å bruke de engelske termene, er det disse som nå synes å festne seg både i offentlige skriv og i den mer allmenne debatten om utdanningsreformen.

Under behandlingen av St.meld. nr 27 (2000–2001) *Gjør din plikt Krev din rett. Kvalitetsreform av høyere utdanning* i juni i år var det bare Høyres medlemmer i utdanningskomiteen som sluttet seg til Språkrådets anbefaling. Disse medlemmene uttalte at de «deler Språkrådets oppfatning av at det både prinsipielt og praktisk er uheldig å lovfeste engelskspråklige grads- betegnelser i det norske utdanningssystemet», og de var videre «enige med Språkrådet i at de hevdvunne benevnelsene kan-

didat og magister er å foretrekke, noe som også vil bringe Norge på lik linje med våre naboland Sverige og Finland. Disse benevnelsene vil ikke skape problemer i forhold til internasjonal terminologi, idet gradsstrukturen ivaretar behovet for samsvar med de engelske benevnelsene».

Men flertallet i komiteen valgte altså å se bort fra Språkrådets anbefaling. Og også innenfor universitetsmiljøene er det benevnelsene «bachelor» og «master» som dominerer. Det som her er i ferd med å skje, viser hvor lett såkalte internasjonale betegnelser glir inn i vår språklige hverdag. Det viser også hvor ukritiske både myndigheter og fagmiljøer er til bruk av engelsk språk, og at det nok er en manglende vilje til å diskutere termbruken på alvor.

At de engelske termene så lett ser ut til å vinne innpass i den offentlige debatten, viser hvor viktig arbeidet for styrking av norsk språk er, og at Språkrådets arbeid på dette feltet er viktig. I disse dager setter Språkrådet i verk en omfattende plan for å styrke norsk språk under press fra engelsk. Skal vi lykkes med denne planen, kreves det en bevisst holdning hos oss alle, og ikke minst fra våre offentlige myndigheter.

INNHold 4 / 2001

1 Bokstaver og alfabet	19 Den nye teljemåten
5 Vern av minoritetsspråk i Europa	22 Norrøne hestar og sauer
10 Kvinneord og ordbøker	26 Nyord
14 Nordisk språkråd – samarbeid til etterlikning?	27 Du spør – vi svarer

Bokstaver og alfabet

ARNE TORP

Lvår skriftdominerte kultur tenker de fleste ikke over hvorfor vi har akkurat 29 bokstaver i det nåværende «norske» alfabetet. Likevel hender det at vi får en ubehagelig påminnelse om vårt lokale særpreg når æ – ø – å kommer ut som tegnsalat i e-posten. Men våre «sære» norske tegn er ikke det eneste tillegget alfabetet har fått opp gjennom tidene; de bokstavene vi bruker, er bare (det foreløpige?) sluttresultatet av ei pågående utvikling. Fra de første skrifttegn – forløperne for våre dagers alfabet – oppstod, har det gått flere tusen år. Det meste av denne historia ligger i Midtøsten og i det østlige Middelhavet og faller dermed utenfor det vi skal ta opp her.

I denne artikkelen skal vi begrense oss til å se litt på hvordan og hvorfor vårt såkalte latinske alfabet har blitt utvida i løpet av de par tusen åra det har eksistert – fra opprinnelig 21 bokstaver til 26 i f.eks. engelsk. I neste nummer av bladet skal vi så se nærmere på våre tre skandinaviske spesialiteter.

Vårt alfabet kalles altså det latinske. Adjektivet *latinsk* tyder jo på at det opprinnelig er laga for å skrive latin med, og det stemmer for så vidt. Men *alfabet* passer strengt tatt ikke som nemning på de latinske bokstavene; *alfa* og *beta* er nemlig navnet på de to første tegna i det *greske* alfabetet. En

betegnelse med utgangspunkt i de to første latinske bokstavene burde vært «abe» (etter lydverdien av *a* og *b*, de to første bokstavene i det latinske alfabetet), men noe slikt navn har nok aldri eksistert. Derimot kjenner vi alle «abese» som navn på en bestemt type elementære lærebøker, og her har en altså tatt utgangspunkt i de *tre* første latinske bokstavene. Romerne kalte for øvrig bokstavrekka si både *alphabetum* og *abecedarium*.

Prinsippet med å kalle opp hele skriftsystemet etter de første tegna i den fastlagte rekkefølgen går også igjen i det vanlige navnet på runerekka, nemlig *futhark*, der en går ut fra *lydverdien* (ikke navnet) på de seks første runene. (*th* svarer til ett runetegn, þ, som representerer den samme lyden som *th* i engelsk *thing*.) Den som skapte runerekka (for det var høyst sannsynlig én bestemt person), ser forresten ut til å være den eneste som har våga å bryte totalt med den tegnrekkefølgen som i det store og hele er identisk både i det greske og det latinske alfabetet. Den gresk-latinske rekkefølgen kan i sin tur følges enda lenger bakover i historia i diverse semittiske alfabeter.

Tegn og lyder i det latinske alfabetet

Alfabetetskrift (i motsetning til f.eks. bildekrift) bygger som kjent på det

såkalte fonemiske prinsippet, dvs. at hver «lyd» (hvert *fonem*) i talespråket bør svare til ett bestemt tegn (*grafem*) i skrift. I norsk ser vi dette prinsippet gjennomført i ord som *hus* og *bil*. Ord som *hjelp* og *bord* har derimot en bokstav «for mye» («stum» *h* og *d*), mens *kjøp* og *ting* har en bokstav «for lite». (Vi har ingen enkeltbokstaver for *kj-* og *ng-*lyd.) Språkhistorisk kan en som regel forklare skrivemåter som ikke er bokstavrette, som et resultat av at skriftspråket ikke har fulgt med forandringene i talespråket. (Folk uttalte faktisk en gang i tida *h-en* i *hjelp* osv.)

Lydsystemet varierer som kjent fra språk til språk, og dermed varierer også behovet for tegn når en skal skrive språket. De tegna som trengtes for å

A	B	C	D	E	F	G	H	I	(K)
L	M	N	O	P	(Q)	R	S	T	V (X)

Det vil altså si at en kunne få fram alle de betydningsskillende lydene – fonema – i latin ved hjelp av bare 18 tegn. Men på grunn av visse historiske – og vi kan gjerne si uheldige! – omstendigheter brukte romerne alt i klassisk tid tre tegn for mye. De hadde ikke mindre enn tre ulike tegn for *k*-lyden, nemlig *C*, *K* og *Q*. Denne grafiske ekstravagansen skyldtes overflødig arv fra det greske alfabetet, som romerne enten ikke hadde hjerte til eller kanskje ikke språklig innsikt nok til å kvitte seg med, for å si det litt brutalt. På latin ble det da slik etter hvert at *C* ble det normale *k*-tegnet, med navnet «*ke*», som på grunn av visse lydige utviklinger som vi ikke skal gå inn på her, har gitt vårt bokstavnavn «*se*». *K* ble derimot bare

skrive latin, var bare de som står uten parentes nedenfor. Bokstaven *V* stod både for vokalen *u* som i tysk *Buch* og konsonanten *w* som i engelsk *well*. Det vil altså si at man ikke skilte mellom lydene *u* og *w* i skrift, og for øvrig heller ikke mellom *i* og *j*; for begge lydene brukte man her bokstaven *I*. Sjølve bokstaven *I* ble kalt «*i*», og *V* ble kalt «*u*». Derimot skilte man *i uttalen* mellom disse lydene; fornavnet til den kjente romerske hærføreren Cæsar ble f.eks. normalt skrevet som *IVLIVS*, men navnet ble uttalt som *Julius*. For enkelhets skyld har jeg bare brukt store bokstaver nedenfor, og det er også de opprinnelige bokstavformene i det latinske alfabetet:

brukt foran *A* og kaltes derfor «*ka*», som er opphavet til vårt navn «*kå*», og *Q* stod bare foran *V* og het derfor «*ku*».

Dessverre hadde romerne overtatt enda en «unyttig» gresk bokstav, nemlig *X*, som ikke står for én enkelt, men for to separate lyder, nemlig *k* + *s*. Hadde romerne vært litt smartere, kunne de jo like godt ha skrevet f.eks. *CS* (*ECSEMPLVM*), men denne unyttige *X*-en har vi altså drassa på i over to tusen år, og i dag synes visst mange at den til og med ser «*fix*» ut, men det gjør altså ikke jeg. Ut fra «rasjonaliseringshensyn» (dvs. færrest mulig bokstaver i en tekst) hadde det faktisk vært mye bedre å ha bare én bokstav for *sk*, som forekommer mye oftere enn *ks*; bare tenk på hvor mye trykk-

sverte som kunne spares om vi gikk over til å skrive f.eks. *fix*, *xixyting* og *xotx* (= *fisk*, *skiskyting* og *skotsk*)!

Seinere felleseuropeiske tillegg til det opprinnelige latinske alfabetet

Det latinske alfabetet med 21 bokstaver, som vi ser i ramma ovenfor, er det som vanligvis brukes når en trykker latinske tekster som bare inneholder gamle latinske ord. Hva så med resten – vi har jo 29 bokstaver i vårt «norske» alfabet?

De fleste er vel klar over at de tre siste bokstavene, *x* – *ø* – *å*, er relativt seine tillegg som stort sett bare brukes i skandinaviske språk. Men det er altså enda fem bokstaver til som er kommet til etter hvert, og som er i vanlig bruk i mange europeiske språk – inklusive den allestedsnærværende engelsken.

Det første tillegget er de to tegna Y og Z, som ble tatt i bruk alt i den såkalte klassiske tida, men bare til å gjengi *greske* ord; de stod nemlig for lyder som bare fantes i gresk. De ble derfor ganske enkelt lagt til etter X, som inn-til da hadde vært den siste bokstaven i alfabetet. Z betegna opprinnelig stemt *s* i gresk, dvs. den lyden den står for i f.eks. engelsk *lazy*. Men bl.a. fordi stemt *s* ikke fantes i latin, fikk den etter hvert også andre lydverdier, slik vi ser f.eks. i tysk, der Z står for *ts* (*zehn*).

Y er egentlig en variant av det greske tegnet som bokstaven V stammer fra. I gresk stod denne bokstaven opprinnelig for den samme lyden som *u* i tysk eller dansk, og det samme gjaldt derfor også for V i latin. Men alt i antikken forandra den greske *u*-lyden

seg i retning av den uttalen som *u* har i moderne norsk, og dermed følte romerne at de måtte «låne» den nye greske V-en – dvs. Y – når de skulle gjengi greske ord. Dermed hadde det latinske alfabetet allerede før Kristi fødsel fått i alt 23 tegn, men de to siste – Y og Z – ble altså stort sett bare brukt til å gjengi greske ord.

I språk som ikke hadde noen Y-lyd – det gjaldt bl.a. både latinen og de seinere romanske datterspråka – ble Y-en sjølsagt en rein «ekstrabokstav», og den heter da også f.eks. på fransk *i grecque* = «gresk i», dvs. at den i fransk hadde samme lydverdi som *i*. Men da man tok i bruk det latinske alfabetet for å skrive nordiske språk på 1000-tallet, fant man ut at Y-tegnet passa fint til å gjengi nettopp vår vokal *y*. Tyskerne kjente derimot bare den «franske» tradisjonen, der bokstaven Y stod for samme lyd som I, og i tysk blir derfor *y*-lyden gjengitt med en «modifisert» U, nemlig Ü; jf. Ä og Ö som modifiserte utgaver av A og O, som vi skal se nærmere på i neste nummer.

V og Y har altså samme greske opphav. Men den latinske V-en har delt seg videre i ikke mindre enn *tre* nye bokstaver. Først ble VV en egen bokstav, nemlig W; det skjedde alt i mellomalderen i f.eks. tysk og engelsk. Og denne bokstaven hette altså ikke *dobbelt-ve*, som vi sier i dag, men *dobbelt-u*, som den kalles på engelsk den dag i dag: *double-u*; på den tida ble nemlig U og V fremdeles regna som samme bokstav. Skillet mellom U og V som to ulike bokstaver (både vokal og konsonant) blir ikke gjennomført før ei god stund etter 1500. Dermed har altså ett

og samme greske tegn gitt opphav til ikke mindre enn fire moderne latinske bokstaver: Y, U, V og W.

At V og W helt til utpå 1700-tallet kunne brukes om hverandre i nordiske språk, kan vi se den dag i dag av skrivemåter i navn som f.eks. *Vik* og *Wik*, og i et navn som *Quale* har dessuten U samme verdi som V (jf. *Qvale* og *Kvale*; alle de nevnte skrivemåtene fins f.eks. i telefonkatalogen for Oslo).

På lignende måte som V har blitt fordelt på en vokalisk U og en konsonantisk V (og W), har også den gamle I-en blitt spalta i to, nemlig vokalen I og konsonanten J. Og igjen kan vi se i skrivemåter av navn at bokstavene I og J lenge ble brukt om hverandre, jf. f.eks. *Schiong* og *Skjong*, som er reint ortografiske varianter av det samme navnet. Den moderne fordelinga av I/J og U/V(W) ble ikke systematisk

gjennomført i vesteuropeiske språk før i nyere tid. I begynnelsen av 1800-tallet ble ord som *stjerne* og *kvinne* ennå skrevet *Stierne* og *Quinde* på norsk-dansk. Og i skrivemåten av navn kan vi altså fremdeles studere eldre tiders ortografi; jf. at mange skriver navnet *Kristoffer* som *Christopher*, enda ingen lenger skriver *karakter* som *Characteer* eller *filosof* som *Philosoph* – slike skrivemåter kvitta vi oss med her i landet i 1862.

Derimot var skrivemåter som *Aase* og *Kaare* i full overensstemmelse med normal ortografi fram til 1917 her i landet. Bokstaven Å skal vi se nærmere på i neste nummer av Språknytt, sammen med de to andre «skandinaviske» tegna Æ/Ä og Ø/Ö. Da skal vi også se på hvordan «nye» tegn er blitt plassert inn i alfabetet blant de bokstavene som fantes fra før.

På godt norsk

backlash – tilbakeslag, motreaksjon
bake-off – halvsteikt/halvsteikt
(om brød, rundstykke, pizza o.l.)
case study – kasusstudie, tilfellestudie
chat – nettprat
chatte – nettprate, prate på nettet
competitive edge – konkurransefordel
hanggliding – hengegliding
hedge fund – risikofond
joystick – styrespak
prime time – beste sendetid
release party – sleppfest
(start) from scratch – (begynne)
frå/fra grunnen av, på nytt, på null

stay-ups – sjølvsittjande/selvsittende strømper
trainee – opplæringstilsett/
opplæringsansatt, lærling
time-sharing – tidsdeling, deltidsbruk
touchpad – styreplate
wizard – (i dataprogram:) vegvisar/
veiviser, los

Du finn fleire ord på nettsidene våre:
<http://www.sprakrad.no>
under «På godt norsk»

Vern av minoritetsspråk i Europa

SIGVE GRAMSTAD

Det europeiske charteret for region- og minoritetsspråk har som føremål å verna og fremja region- og minoritetsspråk i Europa som ein del av den europeiske språkarven. Kvar land som sluttar seg til charteret, tek på seg å verna og fremja region- og minoritetsspråk i landet som ein del av kulturarven og den kulturelle identiteten til landet.

Charteret er ein konvensjon. Det betyr at når eit land ratifiserer (sluttar seg til) charteret, blir reglane i charteret lov i landet. I dag har 27 land signert charteret; av dei har 15 land ratifisert. Dei femten landa er: Austerrike, Danmark, Finland, Kroatia, Liechtenstein, Nederland, Noreg, Slovakia, Slovenia, Spania, Storbritannia, Sveits, Sverige, Tyskland og Ungarn.

Kva språk gjeld charteret for?

Charteret gjeld for språk som

- er tradisjonelt brukte
- finst innanfor eit område i landet
- blir brukte av innbyggjarar som normalt utgjer ei mindre gruppe enn resten av innbyggjarane
- skil seg frå dei offisielle språka.

Eit regionspråk blir brukt av fleirtalet av dei som bur innanfor eit slikt område, som katalansk i Catalonia i Spania. Eit minoritetsspråk blir brukt av eit mindretal også innanfor kjerneområdet for språket. Ofte blir «minoritets-

språk» brukt som samnemnar for begge gruppene.

Eit land kan la charteret gjelda for såkalla ikkje-territoriale språk, dvs. språk som ikkje har eit geografisk kjerneområde. Romanes og romani er døme på slike språk. Charteret kan også gjerast gjeldande for mindre brukte nasjonale/offisielle språk. Finland har gjort det for svensk, og Sveits for italiensk og retoromansk. Charteret er ikkje gjort gjeldande for nynorsk, og er heller ikkje direkte tilpassa den spesielle norske nasjonale språksituasjonen.

Dialektar fell utanom. Det kan sjølv sagt vera tvil om eit språk er eit eige språk eller ein dialekt. Dette spørsmålet vil normalt eit land ta stilling til ved ratifikasjonen. Sverige ratifiserte t.d. for tornedalsk (meänkieli), eit språk som mange har meint er ein finsk dialekt.

Immigrantspråk fell også utanom. Det heng saman med at charteret skal verna minoritetsspråka som ein del av den historiske kulturarven i Europa. Det hadde sannsynlegvis vore umogleg i 1992 å få vedteke charteret om det hadde blitt marknadsført som eit målretta verkemiddel i minoritetspolitikken. Den indirekte positive verknaden for minoritetar er likevel tydeleg. Den komiteen som laga charteret, peikte på at immigrantspråk også burde vern-

ast, men at eit slikt vern reiste delvis andre spørsmål, som burde handterast med eit særskilt regelverk.

To nivå for vern

Charteret har to nivå for vern: Del 2 gir vern for alle minoritetsspråk i landet. Del 3 gir vern for spesielt nemnde språk, vanlegvis avgrensa til det

området som er rekna som kjerneområde for språket. Når eit land ratifiserer charteret, nemner det kva for språk som har vern etter del 3, og kva for spesielle plikter staten har teke på seg for kvart språk.

Følgjande språk har fått spesielt vern i kvart av dei landa som har ratifisert charteret:

Land	Språk
Austerrike	Kroatisk, slovensk, ungarsk
Danmark	Tysk
Finland	Samisk, svensk
Kroatia	Italiensk, rutensk, serbisk, slovakisk, tsjekkisk, ukrainsk, ungarsk
Nederland	Frisisk
Noreg	Samisk
Slovakia	Bulgarsk, kroatisk, polsk, romanes, rutensk, tsjekkisk, tysk, ukrainsk, ungarsk
Slovenia	Italiensk, ungarsk
Spania ¹	Baskisk, galisisk, katalansk
Storbritannia	Irsk, skotsk-gælisk, walisisk
Sveits	Italiensk, retoromansk
Sverige	Finsk, samisk, tornedalsk (meänkieli)
Tyskland	Dansk, nordfrisisk, austfrisisk, høgsorbisk, lågsorbisk, lågtysk
Ungarn	Kroatisk, rumensk, serbisk, slovakisk, slovensk, tysk

Liechtenstein har ikkje minoritetsspråk. Men gjennom ratifikasjonen har fyrstedømmet solidarisert seg med den ideologien som charteret er grunna på.

Del 2 gjeld som nemnt alle minoritetsspråk i eit land. I Noreg gjeld del 2 for kvensk, romanes og romani i tillegg til samisk.

Dei landa som har ratifisert charteret, har i del 2 teke på seg å byggja politikken, lovgjevinga og praksisen

sin for dette området på somme nærmare fastsette mål og prinsipp:

- Språka er uttrykk for kulturelle verdiar
- Det er viktig med resolutt handling for å fremja språka
- Det skal oppmodast til bruk av språka (og leggjast til rette for å bruka dei)
- Det skal utviklast samband mellom brukarar av slike språk, både i landet og over landegrensar

- Det skal vera høve til å studera og få undervisning i språka

Landet tek også på seg å eliminera alle urettvise former for diskriminering av språka (men positiv særbehandling er lov) og å fremja respekt, kunnskap og toleranse i forhold til språka som eitt av måla for utdanninga. Når politikken for språka blir forma, skal ønske og behov frå språkbrukarane telja med.

«Plikter» til tiltak

Det er likevel del 3 som gjer charteret spesielt. Del 3 er delt inn i artiklar som representerer ulike samfunnsområde. Kwart land som ratifiserer, må spesifisera kva for språk del 3 skal gjelda for. Landet må velja minst 35 «plikter» frå alle artiklane, bortsett frå artikkel 14:

- utdanning (artikkel 8)
- rettsstellet (artikkel 9)
- offentleg forvaltning og tenesteyting (artikkel 10)
- media (artikkel 11)
- kultur (artikkel 12)
- økonomisk og sosialt liv (artikkel 13)
- kontakt over landegrensene (artikkel 14)

Del 3 er bygd opp som eit menysystem, der landet kan velja ulike former for vern. Om vi t.d. ser på artikkel 8 om utdanning, paragraf 1b, som gjeld grunnskule, ser han slik ut:

Når det gjeld utdanning tek partane på seg, innanfor det området der språket er i bruk, i forhold til situasjonen for kvart språk og utan å diskriminera opplæring i det/dei offisielle språk i landet:

- 1 å gjera undervisning i grunnskule tilgjengeleg på det aktuelle språket; eller
- 2 å gjera ein vesentleg del av undervis-

ninga i grunnskulen tilgjengeleg på det aktuelle språket; eller

3 *å syta for at det blir gitt opplæring i det aktuelle språket som ein integrert del av læreplanen; eller*

4 *å nytta eitt av dei tiltaka som er nemnde ovanfor under punkta 1 til 3, i alle høve for dei elevane der foreldra krev det, og der foreldra er mange nok*

Dersom eit land ønskjer å gi grunnskuleopplæring i det aktuelle språket, finst der såleis fire alternativ å velja mellom.

Slik som dette er dei fleste paragrafane i artikkel 8 og mange av dei andre artiklane i del 3 forma. Det gir landa høve til å velja det vernet ein meiner er best tilpassa dei aktuelle språksituasjonane. Artikkel 8 har paragrafar som gjeld

- førskule
- grunnskule
- vidaregåande skule
- yrkesretta opplæring
- universitets- og høgskuleutdanning
- vaksenopplæring
- undervisning i historia og kulturen til språka
- grunn- og vidareutdanning for lærarar
- tilsynsorgan som skal følgja med på om tiltaka blir gjennomførte
- undervisning i eller om språka utanfor dei områda der språket er i bruk

Nå skulle ein kanskje tru at landa vel dei «lettaste» alternativa. Det ser heldigvis ikkje ut til å vera tilfellet. I artikkel 8, paragraf 1 om utdanning, som dekkjer alle punkta ovanfor bortsett frå det siste, finst der 25 ulike alternativ for vern. Alle alternativa er brukte av eitt eller fleire land. Det tyder på at dei landa som har ratifi-

sert, har vurdert den konkrete situasjonen for kvart språk og gitt det nivået for vern som høver best, og ikkje valt den lettaste løysinga.

Samisk i Noreg

Noreg har som nemnt ratifisert charteret og har valt desse alternativa frå del 3, som skal gjelda for samisk, innanfor det samiske forvaltningsområdet²:

- På utdanningsområdet skal i det minste ein vesentleg del av undervisninga vera tilgjengeleg på samisk for elevar som har foreldre som krev det (og er mange nok). Dette gjeld for førskule, grunnskule, vidaregåande skule og yrkesretta opplæring. Dessutan skal det vera mogleg å studera samisk på høgskule-/universitetsnivå, det skal vera undervisning i samisk historie og kultur, det skal vera grunn- og vidareopplæring av lærarar i samisk, og det skal finnast opplæringstilbod på eller i samisk utanfor kjerneområdet om talet på brukarar av samisk rettferdiggjør det.
- I kriminalsaker skal rettsforhandlingane skje på samisk om ein av partane krev det, den sikta skal garanterast rett til å kunna bruka samisk, spørsmål og bevisføring skal kunna skje på samisk, og dokument som blir nytta, skal finnast på samisk om det blir kravt. I sivile saker gjeld tilsvarande reglar. Omsetjing og bruk av tolkar skal skje kostnadsfritt for partane.
- Dei viktigaste nasjonale rettstekstane og dei som rettar seg spesielt mot samane, skal finnast på samisk.

- Ein person skal kunna ta kontakt med eit offentleg kontor på samisk, skriftleg og munnleg, og få svar på samisk. Mykje brukte skjema og administrative tekstar skal finnast på samisk. Samisk skal også kunna brukast i regionale og lokale folkevalde organ.
- Både samiske personnamn og stadnamn skal kunna brukast.
- Noreg skal leggja forholda til rette for at det blir sendt kringkastingsprogram og gitt ut aviser på samisk, for at samiskspråklege audiovisuelle produksjonar kan få støtte, og for at opplæring av samiskspråklege journalistar skal støttast.
- På kulturfeltet skal organ som organiserer eller gir støtte til kulturaktivitetar, opna for at kunnskap om og bruk av samisk språk og kultur blir inkorporert i tiltak som får støtte, at slike organ har tilsette som meistrar både samisk og norsk, og at representantar for brukarar av samisk deltek direkte i tilrettelegging og planlegging av slike aktivitetar. Utgiving og bevaring av samiske verk og etablering av nødvendig samisk terminologi er andre krav, det same gjeld presentasjon av samisk kultur utanfor kjerneområdet og i andre land.
- Elles skal sosialinstitusjonar kunna hjelpa personar som bruker samisk, og materiale om forbrukarrettar skal finnast på samisk.

Rapportering til Europarådet

Dei landa som sluttar seg til charteret, skal eitt år etter at landet har ratifisert charteret, senda ein nasjonal rapport

om situasjonen for minoritetsspråka, særleg i høve til dei pliktene landet har teke på seg. Deretter skal landet senda ein rapport kvart tredje år. Rapportane skal sendast til Europarådet, som har oppretta ein ekspertkomité med oppgåve å studera rapportane for å undersøkje om landet har oppfylt pliktene sine. Medlemmene i ekspertkomiteen er personleg valde av ministerkomiteen i Europarådet på grunnlag av tre nominasjonar frå kvart land. Dei er likevel ikkje representantar for heimlanda sine, men skal ha ein uavhengig, domstolliknande posisjon. Ekspertkomiteen gir råd til ministerkomiteen om kva som bør gjerast betre i dei aktuelle landa. Ministerkomiteen kan gi slike tilrådingar til eit land om det er grunnlag for det. Om det kjem slike tilrådingar, vil det aktuelle landet melde tilbake om kva som er gjort, i ein seinare rapport. Systemet skal såleis vera ein stadig påminnar om dei tiltaka kvart land har teke på seg for å verna og fremja minoritetsspråka sine.

I haust vil ministerkomiteen behandla rapportar om situasjonen i sju land. Eitt av dei er Noreg. Det er ministerkomiteen som avgjer om dei rapportane han får frå ekspertkomiteen, skal gjerast offentleg tilgjengelege eller ikkje. Ekspertkomiteen har gått

inn for offentliggjerding fordi det vil vera ei viktig tilbakemelding til styresmakter, språkorganisasjonar og andre om kva som skjer. Samtidig vil det gi innsyn i korleis ekspertkomiteen arbeider, og kva som er grunnlaget for eventuelle tilrådingar frå ministerkomiteen.

Arbeid med slike internasjonale konvensjonar som charteret for minoritetsspråk går ofte seint og omstendelig for seg. Det er likevel mykje som har skjedd sidan charteret blei vedteke i november 1992. Mange land har vedteke nye lover for vern av minoritetsspråk, dels for å gjera det mogleg å slutta seg til charteret. Hadde ikkje charteret eksistert, hadde vi kanskje ikkje hatt slik positiv utvikling på eit vanskeleg og politisk kontroversielt felt som dette er, ikkje berre i såkalla mindre utvikla demokrati, men også i vårt eige land.

Notar

¹ Spania har ratifisert for språka i dei territoria der dei er i tradisjonell bruk, og har ikkje nemnt språk, men områda Baskarland, Catalonia, Balearane, Galicia, Valencia og Navarra i ratifikasjonen.

² Kommunane Karasjok, Kautokeino, Nesseby, Porsanger, Tana og Kåfjord

---

Avløysande direktør

Vi har fått spørsmål om kva nemning ein bør bruke for *stedfortredende direktør* på nynorsk. Språkrådet tilrår nemninga *avløysande direktør*.

Ingenting å snakke om – kvinneord og ordbøker

RUTH VATVEDT FJELD

Kvinner og menn har i prinsippet tilgang til det samme ordforrådet i ett og samme språk, i hvert fall i vår tid og i vår kultur. Men det er ikke slik i alle språksamfunn. Det er bl.a. velkjent at det fins språk som har et komplisert system for slektskapstermer der noen betegnelser bare er tillatt for menn og noen andre bare for kvinner. Kvinner må kanskje bruke en betegnelse på sin svigermor som markerer mer respekt og underdanighet enn den betegnelsen som menn bruker. I samfunn der familierelasjoner er svært viktige, er det logisk at systemet for slektskapsbetegnelser er komplisert, og der kvinners status er lavere enn menns, må kvinner også språklig vise mer respekt for sine menns mødre enn menn for sine koners mødre. Språket avspeiler den kulturen det virker i, det har vært dokumentert i en lang rekke studier. Språk avslører gjengse holdninger, og dersom holdningene endres, endres språket også litt etter litt.

Tidligere var det slik også hos oss at man mente det var en del ord kvinner ikke burde bruke. Både ordenes innhold og form gjorde dem upassende i kvinnemunn. Ord som betegnet noe tabubelagt, f.eks. kropp og sex, skulle ikke eller kunne ikke kvinner si noe om. Det samme gjaldt eder og banning. Kvinnestruper kunne heller ikke lage stygge lyder, hevdet blant flere

den berømte danske språkforskeren Otto Jespersen. Kvinner som likevel gjorde det, var ukvinnelige og lite tiltrekkende for menn.

Slike holdninger er sjeldne i dag. Både i dagligtalen, i mediene og på scenen bruker kvinner både «stygge» ord og lyder, det får man bekreftet f.eks. ved å ta en tur på en kvinnerevy eller et moderne teater. Kvinner snakker om kroppsdeler og seksuelle aktiviteter uten særlig omsvøp, og mange banner så det lyser. Men har vi dermed språklig likestilling?

Hvilke ordbehov har språkbrukere?

Den berømte kanadisk-russiske språkforskeren Igor Meltsjuk sier at når vi velger ord, er det forskjellige behov eller funksjoner som styrer valgene. For det første må vi finne ord for de tingene eller fenomenene vi vil snakke om. Det er da den rene ordbetydningen vi er ute etter: vi trenger ordet *stol* for å kunne snakke om 'sitteredskap for én person', og å *kjevla* for å omtale det vi gjør med deigen når vi baker kringle. Ordvalget styres da ut fra behovet for å benevne noe, det kalles semantisk styrt ordvalg. Andre ord velges ut fra egenskaper visse ord har i forhold til andre ord, da styres ordvalget av leksikalske behov. Leksikalsk styrt ordvalg er av to typer: enten trenger vi et ord for et over-

under- eller sidebegrep til noe som vi allerede har begynt å snakke om, eller vi vil velge et uttrykk med den rette valøren når det er flere måter å si det samme på. Leksikalske valg kan altså være styrt av hva som hører tematisk sammen (syntagmatisk ordvalg), eller av betydningsnyansene mellom ord med samme grunnbetydning (paradigmatisk ordvalg). Gode ordbøker bør kunne gi hjelp til å finne det rette ordet i alle tre tilfellene uansett språkbrukerens kjønn.

Det grunnleggende leksikalske behovet er selvsagt å finne ord som betegner den meningen vi vil ha fram om de ting eller forhold vi vil formidle noe om. Betydningene eller begrepene har vi i hodet, i det såkalte mentale leksikonet, og det gjelder som regel også de tilsvarende ordene, men av og til trenger vi hjelp for å finne dem. For å tolke et ord vi ikke forstår, er ordbøkene et viktig hjelpemiddel, men også når vi leter etter et ord vi gjerne ville ha sagt, men ikke kommer på, bør ordboka kunne løse knuten. Hvilke ord som er oppført i ordbøkene, er altså viktig både i språkresepsjon og språkproduksjon.

Hvor kommer ordene i ordbøkene fra?

Hvilke ord som tas med i ordbøkene, bestemmes av hvor vanlige og hvor viktige de er. Grunnlaget for vurderingen er oftest tekster. Man har ennå ikke gode nok muligheter til å kartlegge ordforrådet i muntlig språk. Av kjente historiske grunner har menn skrevet mange flere tekster enn kvinner, og dessuten er tekster av kvinner ofte blitt neglisjert eller sett på som mindre-

verdige. De fleste ordbøker er opp til vår tid laget av menn, og det preger dem både i ordutvalg og ordforklaring. Videre er beskrivelsene av ordenes egenskaper ofte mannsvridde, kanskje fordi redaktørene ikke har kjent til den kvinnelige bruken, eller har negative holdninger til kvinner. Følgelig er kvinners ordforråd dårligere beskrevet enn menns, og kvinner har dermed mindre nytte av ordbøker både ved semantiske og leksikalske ordvalg.

At et ord blir ordboksført, regnes som et statusmerke, ordet tilhører dermed «den norske ords-katten». Folk flest oppfatter det slik at ord som ikke står i ordbøkene, ikke er fullverdige. Ord for de tingene kvinner har omgitt seg med eller vært opptatt av, mangler ofte i ordbøkene. På typiske kvinneområder som sminke og klær, kvinneplager og kvinnelige kroppsfunksjoner, og alle de tradisjonelle kvinneoppgavene i hjem og familie har ordbøkene oftest store lakuner, f.eks. mangler *ammeståke*, *voksipose*, *A-*, *B-* og *C-cup*. Kvinneord er ofte oversett i normeringen av språket, f.eks. har ikke Språkrådet gjort alvorlige anstrengelser for å erstatte ord som *tights* eller *rouge* med norske, enda de har vært brukt av kvinner i lange tider. Sammenliknet med iveren etter å finne avløsere for engelske lån innen typiske mannsområder som sport og data-teknologi er forskjellen påfallende.

Manglende eller feilaktig definerte kvinneord

Når det gjelder den semantiske ord-funksjonen, har kvinner ofte et problem, da det fortsatt er mye vi mangler ord for. Vi aner ofte ikke hva ganske

dagligdagse ting heter, f.eks. den øverste delen på ei strømpe, som er strik- ket med forsterket tråd. Ingen har kunnet gi meg noe ord, heller ikke de som selger strømper, og i hvert fall ikke kvinner flest. Ingen har heller noe ord for det kvinner gjør når lepestift- en jevnes med små snurpebevegelser med munnen. Sånt er visst ingenting å snakke om, og ordbøkene gir ingen hjelp. Når det gjelder de leksikalsk styrte ordvalgene, står det enda dårlig- ere til. Jeg siterer fra et brev fra en for- fatter som skrev om kvinners seksuali- tet: «Jeg har et vanskelig språkprob- lem. Hva kaller vi kjønnsorganer og kjønnslig aktivitet når tonen i boka er fra kvinne til kvinne?» Mange kvinne- fenomener var ikke nevnt i ordbøk- ene, eller definisjonene var slik at mange ord utelukket kvinnebetyd- ningen. Problemet er langt mindre for menn, det ser man ved å slå opp f.eks. ordet *tiss* i en hvilken som helst ord- bok. Der er den betegnelsen forbe- holdt det mannlige organet. Forfat- teren spør videre: «Skal vi finne oss i at noen snakker nedsettende om våre kjæreste kroppsdeler?» De ordboks- førte eller vanligste betegnelse- ne var enten nedsettende, tabubelagte eller medisinsk-tekniske.

Typisk kvinnfolkprat

Det er særlig ved de paradigmatisk- e ordvalgene, der en kan velge mellom flere mulige uttrykk med forskjellig valør, at det viser seg stor forskjell på manns- og kvinnespråk i ordbøkene. Objektivt sett kan selvsagt kvinner og menn velge fritt av de tilgjengelige synonymene, men i praksis gjør de det ikke. Det er altså språkbruken som

viser at det er forskjell på mannspråk og kvinnespråk. Betegnelsen «kvinne- språk» er ikke ny, den er bl.a. doku- mentert i *Norsk riksmålsordbok* utgitt av Riksmålsvernet i 1937, redigert av Trygve Knudsen og Alf Sommerfelt. Ingen skal beskyldes dem for å være feminister, men de har under opp- slagsordet *gyselig*, betydning 2 følgen- de forklaring:

fam. (nu særl. kvinnespr.) brukt som forsterk. adv. for å uttrykke en høi grad av noget skremmende, trettende, kjedelig ell. lign.: *De kan ikke forestille Dem, hvor gyseligt jeg vil komme til at kede mig herude* (Ibs., *Gabl.* 99)

Knudsen og Sommerfeldt hevder altså også at kvinner bruker språket anner- ledes enn menn. Det er særlig med modifierende funksjon at menn og kvinner velger forskjellig. En mer mo- derne variant av *gyselig* er kanskje *kjempe-* som forsterkende forledd. Adjektiv som *festlig* og *spennende* bru- kes nok også mer av kvinner enn av menn. Dessuten bruker kvinner flere pragmatiske partikler som *altså*, *vet du* og liknende. Studier har imidlertid vist at slike ord har en annen funksjon i kvinnespråk enn i mannspråk. Mens menn argumenterer og overbeviser, åpner kvinner opp for andres deltakel- se og synspunkter i kommunikasjonen med slike partikler. Denne viktige funksjonen er fullstendig oversett i ordboksdefinisjonene.

Faderen, sønnen og ordboka

Det har vært gjort flere studier av ord- bøger ut fra kjønnskritisk perspektiv. Studiene viser at kvinnene og deres språkbruk ofte blir dårlig behandlet,

selv om ikke alle ordbøker er direkte sexistiske. Studiene kan oppsummeres i visse mønstre:

- 1 Betegnelser på kvinner og kvinners aktiviteter mangler mens det tilsvarende mannsuttrykket er med.
- 2 Kvinnelige ordformer er underordnet eller avledet av de mannlige.
- 3 Kvinner omtales i bisetninger, og da oftest svært kort.
- 4 Kvinner omtales mer spesifisert eller nedlatende enn situasjonen tilsier.
- 5 Kvinner vises eller omtales bare i stereotypiske roller – de er sekretærer eller driver med støvsuging.
- 6 Kvinner beskrives som avhengige av menn.
- 7 Uttrykk som latterliggjør eller ydmyker kvinner, mangler stilmarkering.

Det er ikke plass her til å gå nærmere inn på de enkelte punktene, men de er alle godt dokumentert i litteraturen. Et lite eksempel fra Bokmålsordboka skal refereres som illustrasjon. Bokmålsordboka er for øvrig kanskje en av de minst sexistiske ordbøkene i norsk. Likevel gir et søk på ordene *hun* og

han i et tilfeldig utsnitt følgende eksempelsetninger:

hun
hun kvapp til
hun var en virkelig kvinne!
hun brukte kvinnelist!
hun kvitret og lo hele tiden
hun er vant til å bli kurtisert

han
det er kvalitet over alt han gjør
jeg blir kvalm av det skrytet hans
hans forfatterskap ruver både kvantitativt og kvalitativt
han er hvass i regning
han kvakk da det banket på døra!
han kvekte meg så vondt
han er hard og kynisk
han gjorde henne kåt og vill
han kunne vært professor nå!
han kan vel ha gjort det!

Både ut fra antall og innhold viser disse eksemplene tydelig at ordbøkene er best for menn! Dersom ordbøkene skal bli bedre, må de ha en jevnere fordeling av manns- og kvinneord, og det bør være like mange kjønnsmerkerte eksempler for begge kjønn.

Hovudfag i nynorsk skriftkultur

Høgskulen i Volda har nyleg fått godkjent hovudfag/«mastergrad» i nynorsk skriftkultur. Godkjenninga inneber at studiet kan setjast i gang hausten 2002. Hovudfaget er eit tverrfagleg studium som sameinar språklege og kulturelle emne. Professor Stephen J. Walton ved Ivar Aasen-instituttet ved høgskulen seier i ein kommentar at ein tek sikte på å ta opp 10 stu-

dentar kvart år, og at studiet vil utgjere 40 vekttal. Studiet vil dra nytte av den unike samlinga av nynorsk litteratur og nynorske språkkjelder ved Ivar Aasen-tunet i Hovdebygda, og vil mellom anna kvalifisere for arbeid innanfor undervisnings-, kultur-, medie- og informasjonssektoren, ved sida av at det også kvalifiserer for vidare studium på doktorgradsnivå.

Nordisk språkråd – samarbeid til etterlikning?

ODDRUN GRØNVIK

Språknemndene i dei nordiske landa har i snart femti år bygd opp røynsle i praktisk samarbeid. Dette samarbeidet er organisert gjennom Nordisk språkråd.

I Norden er kontakt og samarbeid om språklege emne så velkjent og kvardagsleg at vi knapt legg merke til det. Dei som driv dette arbeidet, opplever at kvardagen sluker dei, med store og små spørsmål om alt frå ein-skildord til framtida for språka i Norden. Sjølve arbeidsmåten er så innarbeidd at han knapt får ein tanke.

Men samarbeidet om språkspørsmål mellom språksamfunn som er grannar (endå om somme av språka er svært ulike), er så sjeldsynt at det vekker oppsikt andre stader. Lat oss tenkje oss eit balkansk språkråd (det har aldri eksistert). Da skulle morsmålslingvistar frå språknemnder i til dømes Slovenia, Kroatia, Serbia, Bosnia, Makedonia, Albania og Hellas møtast ein gong i året for å drøfte større språkspørsmål, og sekretariata skulle ha jamn kontakt og utveksle informasjon.

I dag ville vel tanken bli avvist som latteleg og umogleg, ut frå både nær og fjernare historie. Men nordisk historie har ikkje vore ein dans på roser, den heller – det er krigar og konfliktrar nok å sjå tilbake på. Kanskje det er noko ved språkstyring, språkvern og språk-

leg samarbeid i Norden som er verdt å snakke om utanfor Norden?

Særdrag ved det nordiske språksamarbeidet

Kva særdrag har dagens nordiske språkvern og språksamarbeid?

- Det er organisert ut frå språksamfunn, ikkje ut frå stat. Somme av språka har såleis språknemnder i meir enn ein stat.
- Det er eit langvarig samarbeid som byggjer på kunnskap om og godtaking av at kvart språksamfunn har si eiga historie og sine særdrag.
- Fellesskapet blir rekna som verdfullt i seg sjølv. Det blir lagt vekt på å understreke det som samlar. Språklege konflikttema blir dempa gjennom ein uttala vilje til kompromiss, og konflikttema landa imellom som ikkje gjeld det språklege, blir haldne utanfor.
- Kvar språknemnd har representantar frå offentlege organ og private institusjonar som representerer viktige brukargrupper. Det blir lagt vekt på å finne dugande talsmenn, og til saman gjer nemndmedlemmene ganske mykje arbeid – det er ikkje latmannsverk.
- Arbeidet er heimla i lov og i offentlege vedtak, offentleg finansiert og ope for innsyn.

- Dei nordiske landa har ei sams grunnhaldning til språkvern og språkpolitikk, der det gjeld å vege rettane til einskildpersonar mot rettane til språksamfunnet og finne løysingar som kan gjennomførast og godtakast (ikkje nødvendigvis dei same frå land til land).
- Språkpolitikk, språkvern og nordisk samarbeid om språkspørsmål er rekna som legitim politisk verksemd i eit demokrati og som eit emneområde politikarar må ha standpunkt til.
- I alle nordiske land er det eit folkeleg engasjement rundt nasjonale og nordiske språkspørsmål. Ein viss kjennskap til språka og språkpolitikken i dei andre nordiske landa blir rekna som allmennkunnskap.

Dei nordiske språka har ein velutvikla terminologi for språkpolitiske emne. I verdsspråket engelsk manglar ein del av desse omgrepa, og det er ikkje alltid lett å forklare kva det språklege samarbeidet i Norden går ut på.

Kva er eit «verdsspråk»?

Eit verdsspråk er eit språk som er i bruk som første-, andre- eller tredje-språk svært mange stader på kloden, slik at ein overalt kan rekne med at det finst folk innanfor rekkjevidd som kan litt av eit av desse språka. Det er ikkje talet på morsmålsbrukarar som er det viktigaste kriteriet. Eit «verdsspråk» kan definerast som «språket til ei tidlegare stor kolonimakt». Engelsk kjem truleg først, deretter fransk og spansk. Her skal vi sjå på språkpolitikken attom to språk som blir rekna som verdsspråk, engelsk og fransk.

Stormaktsmodellen

Storbritannia og Frankrike syner svært ulike haldningar til språkspørsmål. Det kan derfor verke underleg å snakke om ein sams modell for språknormering og språkpolitikk i desse to landa. I dei engelskspråklege landa (Storbritannia, USA, Australia) er det ikkje noko offentleg organ som har ansvar for språkspørsmål. Marknaden skal rå – og regulere seg sjølv. Fransk språkpolitikk derimot er offisiell, sentralisert og grunngeven prinsipielt.

Det er likevel viktige likskapsdrag:

- Både språksamfunn legg avgjerande vekt på å halde språket uendra, først og fremst i rettskriving, men også (i ulik grad) i grammatikk, ordtilfang, tydingsvokster og bilettbruk.
- Ingen av dei har teke omsyn til talemålsutvikling i heimlandet etter at rettskrivinga fastna og vart utbreidd.
- Både legg avgjerande vekt på å framstå som eittspråkssamfunn heime.
- Ingen av dei har offentlege eller private fora som fungerer som møtestader for ulike språksamfunn i heimlandet.
- Både har offentleg finansierte organ med store budsjett som har ansvar for å fremje utbreiing av språka som skrivne standardspråk, først og fremst med den kulturelle referanseramma som gjeld i opphavslandet.

Modellen for språkstyring er temmeleg lik, om gjennomføringa er ulik. Modellen er at det offisielle språket – administrasjonsspråket – også skal vere dominerande som undervisnings- og arbeidsspråk. Interessene til staten og stor-

samfunnet skal styre språkpolitikken. Det blir ikkje lagt til rette for dialog med heimlege språklege minoritetar.

Denne tradisjonelle språkpolitikken er under eit visst press. Både Storbritannia og Frankrike er med i Europaunionen og Europarådet. Dette har ført med seg at språkspørsmål og språkpolitikk er komne på saklista på nye premisser. Men i det daglege er dette lite merkbart for folk flest¹.

Språkstyring i koloniane

I kolonitida rekna kolonimaktene kontroll over skriftspråk og kultur som del ein av sitt eige styringsapparat. Modellen for språkstyring heime vart såleis tilkvesst, av di ein først og fremst tok omsyn til det som var nyttig for arbeidsoppgåvene ute og arbeidsgjevarer heime. Dess mindre utvikla den heimlege språkkulturen var i koloniane, dess meir dominerande vart det innførte administrasjonsspråket.

I dag arbeider både Storbritannia og Frankrike for å halde oppe eller styrkje stillinga for engelsk eller fransk som bruksspråk i dei tidlegare koloniane. Både Storbritannia og Frankrike ser på kultureksport som svært viktig. Dei heil- eller halvoffisielle organisasjonane som har språk- og kulturpolitikk utanfor heimlandet som særleg ansvar², har som oppgåve å bidra til å halde på status quo for sine språk. Dermed blir dei nødvendigvis til hinder for å styrkje morsmåla i dei gamle koloniane som bruksmål.

Språkstyring i Afrika

Den verdsdelen som er sterkast merkt av kolonitida, er Afrika. Døme på språkpolitikk i dei tidlegare koloniane

skal eg heretter hente derifrå, av di det er Afrika eg kjenner best.³

Svært mange av dei tidlegare koloniane i Afrika valde kolonispråka som administrasjonsspråk da dei vart sjølvstendige statar.⁴ Grunnane var at

- det eksisterande administrasjonsapparatet var bygd opp med kolonispråket som reiskap
- statsgrensene gjekk på kryss og tvers av språksamfunna
- det var mange språksamfunn med svært ulike språk innanfor kvar stat
- dei innfødde språka var ikkje utvikla som skriftbundne standard-språk

Dermed kunne det å velje noko anna enn det tidlegare kolonispråket som administrasjonsspråk framstå som både upraktisk og farleg. Det gamle kolonispråket vart godteke; å lyfte fram eitt av fleire innfødde språk kunne i verste fall utløyse borgarkrig.

Eit anna omsyn må også reknast med. Dei som overtok makta, dei nye afrikanske elitane, hadde fått utdanninga si på kolonispråket, og hadde gjort det til sitt. Etter maktovertakinga har det vore lite interesse for språkspørsmålet i dei styrande laga i dei fleste afrikanske land.

I denne samanhengen blir det viktig at den einaste modellen for språkstyring som er kjend, er kolonimaktene sin modell. Den knyter heile språkspørsmålet til spørsmålet om val av administrasjonsspråk. At heile generasjonar med afrikanske barn får øydelagt skolegangen sin, blir etter denne modellen ein sørgjeleg, men nødvendig kostnad under det større målet, som er politisk stabilitet. Dette er langt på veg ei etablert politisk sanning som

høver godt for dei gamle kolonimaktene, dei nye elitane og det internasjonale forretningslivet. Det blir unødvendig å lære språket eller språka på staden, ein treng ikkje tilpasse seg.

Administrasjonsmål versus utdanning

Trass i store investeringar over lang tid må utdanningsstellet i store delar av Afrika reknast som mislykka. Skolegangen for dei fleste er kortvarig og av låg kvalitet, og strykprosenten i vidaregåande skole er forskrekkelig, særleg i realfag. Mange afrikanske politikarar har lenge vore klar over at språkspørsmålet er ein nøkkel til utdanningsrevisjon.⁵

Problemet er spørsmålet om prioritet. Det er investert lite i morsmålsutvikling på afrikansk grunn. Dei gamle kolonispråka står sterkt som brukspråk mellom anna av di dei afrikanske språksamfunna har mistru til sitt eige. Ei vanleg haldning er at kunnskap er språkbunden – edb og biologi blir ikkje vitskapleg nok på morsmålet.

Språkstoda i mange afrikanske land er dårleg kartlagd, og tal ofte usikre. Det er likevel sikkert at berre eit fåtal av afrikanske språk er utvikla til eit minimumsnivå som skriftlege standardpråk, dvs. språk med fast rettskriving, dokumentert grammatikk og ordtilfang (eittspråklege ordbøker), skjønnlitteratur og faglitteratur, skolebøker og andre læremiddel. Det er skrikande mangel på folk med røynsle i praktisk språkarbeid.

I Norden har vi sett at slike lingvistiske grunnlagsinvesteringar kan ha stor verknad i eit samfunn. Dei fleste språksamfunn har årstalet for den

første vitskaplege grammatikken og den første større ordboka som vendepunkt i si eiga språkhistorie. Slike grunnbøker blir symbol for språkbrukarane på at språket finst, har verdi og fortener å bli brukt.

Men slike tiltak krev høg lingvistisk kompetanse og mange årsverk, særleg om ein må samle munnleg tilfang til korpus. Da trengst det heimlege pionerar og eksperthjelp utanfrå. Dessutan trengst det ein offentlig språkpolitikk som har brei politisk støtte og femner om alle språksamfunn i landet. Stormaktsmodellen kan ikkje gje grunnlag for ein slik språkpolitikk. Men det nordiske språksamarbeidet kan brukast som modell. Det trengst

- kunnskap om praktisk og kvar-dagsleg språkutvikling og språkvern, som dei nordiske landa etter kvart har rik røynsle med.
  - legitimering av slik verksemd som politisk og demokratisk arbeid, og som fornuftig resursbruk
  - røynsle for at eit velutvikla morsmål er like viktig for utvikling og framgang i eit samfunn som eit godt vegnett eller elektrisitetsnett
- Alt dette har språksamfunna i Norden.

I Zimbabwe har det ti år lange samarbeidet i ALLEX-prosjektet skapt ein institusjon med heimleg språkutvikling og språkvern som einaste oppgåve: African Languages Research Institute (ALRI). Takk vere kontakten med universiteta i Göteborg og Oslo er staben ved ALRI etter kvart godt kjend med nordisk språkpolitikk. I grunnlagsdokumentet for ALRI heiter det at ein vil gå vekk frå den angloamerikanske marknadstenkinga og i staden arbeide

for ein offentlig språkpolitikk under demokratisk kontroll⁶, som kan ta utgangspunkt i den fleirspråkssituasjonen Zimbabwe må leve med.

Behov for sjølvskryt

Språkstyring og språkvern i dei nordiske landa, og det nordiske språksamarbeidet, er lite kjent utanfor Norden. Eg har sett litt på korleis Nordisk språkråd og dei nordiske språknemndene kunngjer røynslar og praksis, og på kor tilgjengeleg informasjonen er for dei som ikkje meistrar eit nordisk språk. Det er kjekt å kunne seie at Norsk språkråd kom best ut, med nettsider både på engelsk, tysk og fransk.

Elles var det ikkje så bra. EU-landa Sverige, Finland og Danmark har ikkje stoff på engelsk, korkje på nett eller papir. Eg fann heller ingen lenkjer til Nordisk språkråd eller dei nordiske språknemndene hos EU, Europarådet eller UNESCO. Så her ligg det informasjonsoppgåver og ventar.

Ut i verda?

Det er ikkje tvil om at språkstyring og språkvern blir debatt-tema og kulturoppgåve i store delar av verda i det nye hundreåret. Dei fleste språksamfunn i verda er små. Derfor blir det viktig å fremje regionalt samarbeid og få fram samkøyrde løysingar. Det vil hjelpe på sjølvtilit og på effektivitet. Det er ikkje få språkutviklingsprosjekt i Afrika som har stranda av di dei som byrja, ikkje hadde nokon å spørje til råds eller jamføre seg med.

Her bør Nordisk språkråd og språknemndene for dei nordiske språkane vere med. Den modellen som nordisk språkpolitikk representerer, bør

kome betre fram internasjonalt. Mange språksamfunn treng dette kvardagsnære dømet på at det nyttar å ta vare på sitt eige, i samarbeid med gode grannar.

Notar

¹ European Charter for Regional or Minority Languages (vedteken i Europarådet Strasbourg, 5.11.1992).

² For Storbritannia British Council, for Frankrike Organisation Internationale de la Francophonie.

³ African Languages Lexical Project (ALLEX) mellom universiteta i Oslo og Zimbabwe tok til i 1991 og skal vare i alle fall ut 2005.

⁴ Engelsk og fransk: 3 statar, engelsk: 21 statar, fransk: 19 statar. Ni statar i kvar gruppe har i tillegg gjeve offisiell anerkjening til eitt eller fleire innfødde språk. Fem nordafrikanske statar har arabisk som offisielt språk.

⁵ Jf. Language Plan for Africa (vedtak frå OAU's 22. møte i Addis Abeba 28.–30.7.1986), som bygde på ein serie konferansar og vedtak attende til 1975, og The Harare Declaration on Language Policies (vedtak frå Intergovernmental Conference of Ministers on Language Policies in Africa, Harare 20.–21.3.1997).

⁶ I Proposal to Establish an African Languages Research Institute, 3. Rationale (16 February 1999. Department of African Languages and Literature, University of Zimbabwe).

Den nye teljemåten – ein sosiolingvistisk sensasjon

HELGE SANDØY

Under partileiardebatten i september hagla det med tal på summar både i skattelette og løyvingar til gode formål. Og dei store summene kom korrekt etter den nye teljemåten – i alle politiske fargar!

Kva tid hørte vi eit telefonnummer lese på gamlemåten? Går vi i banken eller på posten, kan vi rekne med at summen vi skal betale eller har på kontoen, kjem som *femtitre tusen fire hundre og trettiseks*. På eit årsmøte eg nyleg var innom, begynte kasseraren – som var godt oppi åra – å gå igjennom den framlagde rekneskapen med å lese tala etter den gamle teljemåten, men litt nede i første kolonne snubla ho så grundig i dei lange tala at ho gjekk over til den nye.

Kva har skjedd dei siste tiåra? Går vi 30–40 år tilbake, var det litt spesielt å rekne på nymåten – utafor visse institusjonar. Slikt la ein merke til. Men ikkje no lenger. Det er likevel ikkje slik at gamlemåten å telje på går ut av bruk. Nei, mønsteret er at det er fleire som bruker begge teljemåtane, og dermed færre som bruker den gamle konsekvent. Dei to teljemåtane held tydeleg på å få ulike bruksområde og stilområde. Når bankfunksjonæren snur seg bort frå kunden og vender seg til kollegaen for å sludre eller sladre, går han gjerne over til å seie «fire-og-førti».

I tillegg til at det kan ligge ein viss stilvariasjon i bruken ved at somme

held seg til den nye teljemåten i formelle situasjonar, men ikkje i det som skal vere ein jovial samtale, ser vi tydeleg at dei to måtane å telje på får ulike bruksområde. Snakkar ein om alderen på folk, kjem han mest på gamlemåten: Ho er «to-og-førti» år. Det vanlegaste er òg å opplyse om tosfra årstal med den same teljemåten. Men sjølv om ein fortel om D-dagen i «fire-og-førti», blir det lett til at ein seier *nittenförtifire* når ein skal presisere hundreåret. Summar på tre siffer og meir blir nok òg oftare omtalte på gamlemåten enn tosfra småsummar. Og alt som skal vere uttrykk for presisjon og rekning, kjem lettare på den nye teljemåten: Bak meg i rulletrappa ned til Jernbanetorget i Oslo stod ein dag to til årskomne damer og prata, og den eine sa: «Ja, han er to-og-førr og hun bare en-og-tyve. Det blir jo tjue-en år i forskjell det!» Når kalkulatoren (eller hovudreknaren) blei kopla inn, kom altså den presise differansen på denne nye måten. Å opplyse om alder og årstal krev derimot ikkje at ein bruker aritmetikk.

Nesten halvdelen på nymåten

Noko av dette mønsteret for bruken blei observert alt for nokre år sia. I ei granskning Vibeke Lauritsen (1995) gjorde av talordbruken i Kristiansand i 1995, blei for eksempel summen 38 173 875 og årstalet 1874 lesne på nymåten av alle informantane. Derimot las dei fleste

25 øre etter den gamle teljemåten. I det munnlege intervjuet som Lauritsen arrangerte, blei nesten halvparten av taluttrykka brukte på nymåten. Dei yngre har naturleg nok gjennomsnittleg høgare bruksprosent enn dei eldre. Informantane med høgare utdanning skåra også høgare enn dei utan slik utdanning.

I ei ikkje heilt samanlikneleg granskning frå 1978 som Bjørn Harald Kvifte gjennomførte blant skoleelevar i Oslo, ser ein tilsvarende mønster, men gjennomsnittsskåringane er litt lågare sjølv om informantane er yngre. Det kan stadfeste at utviklinga frå 1978 til 1995 viser aukande oppslutning om talordreforma.

Vi må presisere at denne framstillinga gjeld teljemåten. Substantiv som inneheld talord, står for seg sjølv, slik at det har ikkje noko med denne saka å gjere at somme drikk «seksognitti», og heller ikkje at det merkeleg ofte blir snakka om *sekstiåttarar* og *sekstiåttegenerasjonen*.

Brukt i berre 50 år!

Stortinget vedtok samrøystes å støtte framlegget om ny teljemåte 20. november 1950, og departementet kunngjorde i mai 1951 at omlegginga skulle skje frå 1. juli i 1951. (Dette var altså før Språknemnda si tid!) Dei 50 åra som no er gått, er ein svært kort periode når vi skal studere endringar i talemålet, for talemålsvanane våre er seige. Dei første som for eksempel blanda saman *sj-* og *kj-*lydane (og held fram med å gjere det i vaksen alder), var fødte tidleg i 1960-åra og nærmar seg no førti år. Sjølv om avantgarden for dette fenomenet dreg til seg stadig fleire og fleire unge – ja, slik at det hos tjuetåringane i Bergen no

er blitt ein bruksfrekvens på kring 50 % – er det langt frå noko samanfall hos fleirtalet av dei som framleis lever i Bergen. I ei litt fyldigare utlegging ville det vere mogleg å vise korleis dette samanfallet ikkje kan vere gjennomført i Bergen før inn på 2100-talet. Og før denne «katastrofen» ev. er gjennomført i heile landet, kjem det til å ta fleire hundre år – for dei fleste stader i landet er enno ikkje «smitta». I talemålet tek endringane altså lang tid.

At vi no etter 50 år kanskje er halvvegs i overgangen til ny teljemåte, er ein sensasjon! Språkhistorisk og sosiolingvistisk innsikt skulle tale imot at dette kunne skje slik. Det spesielle ved bruks ekspansjonen her er at eldre også har følgt etter; folk som lærte seg å telje før 1952, er med på galeien – meir enn det som er vanleg i andre talemålsendringar. Språkpolitisk kan denne omlegginga i norsk gå inn i rekkja av sigrar som offentleg språknormering viste fram på 1900-talet. I skriftmålet er jo omleggingane svært store. Ja, sjølv om det alltid har vore skriftmålsbrukarar som har lege ein god generasjon etter dei offentlege språkvedtaka, var det slik at knapt nokon i år 2000 ønskte seg tilbake til skriftformene frå 1900. Om langt ifrå alt har gått etter den offentlege viljen, er 1900-talet beviset på at det likevel nyttar. Men det gjeld skriftmålet.

I talemålet har det ikkje skjedd så store endringar som i skrift frå 1900 til 2000. Det er ei godt grunnfesta innsikt at det ikkje nyttar å normere eller styre talemålet. Det tek ofte sine eigne vegar. Folk har eit så intimt forhold til talemålet at nettopp det kan bli brukt som ein fristad for å vise opposisjon mot for eksempel det etablerte. Hadde politikar-

ane kring 1950 rådspurt sosiolingvistar – dersom slike språkvetarar hadde funnest da – ville Stortinget og departementet ha blitt frårådde å gjere vedtak. Det er nesten uråd å finne eksempel på at ein har kunna styre talemålsutviklinga gjennom vedtak. (Berre Island har greidd slikt.) I det perspektivet er den nye teljemåten ein sensasjon!

Hindra var ikkje til hinder

Politikarane kring 1950 var sjølvsagt naive når dei trudde at endringa skulle skje raskt og enkelt. Somme antyda ein overgang på fem år! Andre spådde at vedtaket kom til å bli mislykka, m.a. fordi den nye teljemåten endra talerytmen. Mens «to-og-tjue» går som tung-lett-tung-lett, går *tjueto* som lett-lett-tung. Dette argumentet viser seg altså ikkje å vere så sterkt. Ei tid heittest det at talordsformer som «tyve» og «syv» berre kunne gå med den gamle teljemåten, men no hører vi mange unge som reknar med «tyvesyv». Heller ikkje her er det noko hinder.

Kva har gitt oss dette særsynet i språkhistoria? Somme har hevda at den nye teljemåten er meir logisk. Men logikk har neppe med saka å gjere. Danskar og tyskarar er minst like logiske som svenskar og engelskmenn, for sjølv ordrekkjefølga treng ikkje representere noko kvantitetsforhold eller logisk resonnement. At NRK gjennomførte den nye teljemåten, har neppe hatt avgjerande verknad på utviklinga, for det er elles lite som spreier seg frå etermedia til kvardagspråket. Men NRK kan ha innverka på den formelle stilen, og det er jo òg ein bastion. Om lærarane kan få stor ære eller skam for utviklinga, er uvisst, for mange av dei har sabotert

innøvinga av ny teljemåte.

Kan det praktiske ha spela inn? Eg hørte for ei tid sia ein ekspeditør opplyse til kunden at den nye vasskranen kosta «seks hundre og femogsytti» kroner. Men da han snudde seg og skulle slå prisen inn på kassa, repeterte han høgt for seg sjølv: *seks hundre og syttifem*. No var dette talet ikkje lenger berre eit kvantitativt omgrep, no gjaldt det praktisk sifferhandtering: Ekspeditøren skulle samordne ordrekkjefølga og fingerørslene. Derfor var det vel ikkje utan grunn at det var Televerket som tok initiativet til vedtaket om ny teljemåte. Det opplevde for ofte at telefonnummer som 23 46 78 blei slått som 32 64 87! Det er faktisk upraktisk å slå (no: taste) sifra på telefonapparatet samtidig med at ein tel etter gamlemåten – når ein først har til disposisjon eit akseptabelt alternativ. Kva bruksmåte den nye teljemåten har sigra på, kan nettopp tyde på at dette praktiske er ein viktig faktor.

Ein kan òg tenkje seg at dette språkpolitiske tiltaket kan ha fått medvind på grunn av at talordsreforma kom i ein historisk fase vi kallar gjenreisninga. Landet skulle byggjast opp att og moderniserast, og det kunne skape ein gunstig mentalitet for endringar som folk oppfatta som ein del av «den nye tida». Den positive holdninga kjem fram i at heile 75 høringsinstansar i samband med stortingsmeldinga i 1950 støtta framlegget om talordreform, berre to gjekk imot. Ein Gallup viste at 48 % av folket var for og 21 % imot omlegginga, og det er jo slettes ikkje så dårleg utgangspunkt for ei språkreform! Seinare Gallupar har vist aukande oppslutning.

Til side 28

Norrøne hestar og sauer

SVEIN NESTOR

Norrønt hadde både *hestr* og *hross* som nemning på hesten. I den fyrste er det berre å ta bort *r*-en, som er merket på nominativ eintal i svært mange norrøne hankjønnsord, så har me vårt ord *hest*. Ikkje noko moderne norsk ord kan byrja på *h*- framfor *r*, så den moderne forma av inkjekjønnsordet *hross* må vera *ross*, som ikkje finst i standardnorsk, og snautt nok i målføra, men i mange stadnamn. I målføra finst hokjønnsforma *rossa*, som naturleg nok tyder 'hoppe', og det finst også eit samansett ord *rossigle*, som tyder *hesteigle*. Av den same rota har nynorsk framleis *hors* og *horsa*, som baa tyder 'hoppe'. Det er ikkje lett å finna ut kvifor den eine av desse to hestemnemningane, *ross*, er vorten borte. *Hross* finst framleis i islandsk, attåt *hestur*. Færøysk har *ross*, men mest i stadnamn, det vanlege ordet er *hestur*.

Den ulike lagnaden at *hestr* og *hross* kan ein samanlikna med korleis det har gått med norrønt *ulfr* og *vargr*. I dag er *ulv* eit mykje vanlegare ord enn *varg* i norsk. I Sverige er *varg* eit mykje vanlegare ord enn *ulv*, som er gammaldags og poetisk, men det heiter framleis *en ulv i fårakläder*, og *ulvatjut* (ved sida av *vargtjut*) om *ulvehyl*. Slik har det ikkje alltid vori, for i den bibelomsetjinga som kom ut så seint som i 1915, heitte det framleis: «Gån åstad. Jag sänder eder som lamm mitt in

bland ulvar,» som i den nyaste omsetjinga lyder slik: «Gå, jag skickar er som lamm in bland vargar» (Lukas 10.3). I den gotiske bibelomsetjinga frå 300-talet e.Kr. heiter det: «Ik insandja izwis swe lamba in midumai wulfe.» *Wulfe* er genitiv fleirtal av *wulfs*, som liknar mykje på engelsk *wolf* og tysk *Wolf*, og det er mesta berre den opphavlege *w*-en som skil desse formene frå vårt ord *ulv*. *Lamba* er fleirtal av *lamb*, som er identisk med engelsk *lamb*, og *lamb* heiter det i somme norske dialektar framleis. På tysk heiter det *Lamm*.

På norrønt heiter det *vargr undir sauð* om det som me kjenner best som *ulv i saueham / ulv i fåreklær*; og *i saueham / i fåreklær* heiter *in wastjom lambe* på gotisk. Norrønt hadde òg *vargulfr*, som tyder 'varulv' og *morðvargr*, som tyder 'fredlaus mordar'. *Vargr í véum*, som eigenleg tyder 'ulv i heilagdomen', var ein fredlaus mann. Usamansett tyder *vargr* også 'tjuv, røvar'. Det kan vera forklåringa på at det finst mange personnamn som inneheld *ulv*, men ingen som inneheld *varg*.

I *Norrøn ordbok* av Heggstad, Hødnebo og Simensen står dette:
Hestr m. 1. hest (hingst; jfr. stóðhestr).
2. hest, øyk; noko å ride på.
Hross n. 1. øyk, hest av begge kjønn. 2. hoppe, merr.

Likskapen mellom *hestr* og *hross* er

såleis at båe nemningane kan tyda 'hest, øyk'. Skilnaden mellom dei er at *hestr* attåt den fyrste tydinga også kan tyda 'hingst' – og berre det – og at *hross* attåt den fyrste tydinga også kan tyda 'merr' – og berre det.

Truleg var *hestr* i norrønt eit vanlegare ord enn *hross*, så lenge det er tale om tydinga 'hest, øyk'. Dersom det var slik, kan *det* vera ein av grunnane til at *hest* framleis er eit vanleg ord, medan *ross* er svært sjeldsynt. I eit oppslagsverk med svært mange stadnamn har me funni tal som stør det synet at *hestr* før i tida var vanlegare enn *hross*: Av namn som har fyrstelekken *ross-*, er det om lag 350. Av namn som har fyrstelekken *hest-*, er det om lag 1830, altså meir enn fem gonger så mange.

Hross er opphavleg det same ordet som det engelske *horse*, og som det tyske *Ross*. Ordet *Ross* har altså samsvarende former i andre germanske mål, men slik er det ikkje med *hestr*, som berre finst i dei nordgermanske måla: dansk, norsk, svensk, islandsk og færøysk.

Omfram *kvalross* er det berre eitt vanleg ord til i moderne norsk som har elementet *ross* i seg, og det er *røsslyng*, som altså tyder 'hestelyng' (av di lyngen vart nytta til hestefor).

I moderne norsk har me framleis ekko av ei tredje norrøn hestnemning – *jór*, t.d. i namn som *Jostein* og *Jofrid*. Her er det interessant å leggja merke til at me ikkje har noko personnamn som byrjar på *Hest-* eller *Ross-*.

Jór var nok ei poetisk nemning ettersom me finn ho mest i skaldedikta. Ordet er ov gammalt, for etymologisk heng det saman med *aihwā-* i det gotiske plantenamnet *aihwatundi*, som beinveg-

es omsett tyder 'hestetann', og med gammalengelsk *eoh*, lenger ute med latin *equus*, gresk *hippos* og gammalindisk *aśva*.

Smale, sau og får

Omfram 'sau' tyder *smale* også 'flokk, hop, mengd'. Iallfall på Austlandet kan det tyda det same som *brote* (bokmål *bråte*), t.d. *Jeg har en hel smala småmynt liggende i skuffen*. Nemninga *smale* heng etymologisk saman med adjektivet *smal*, som på norrønt heitte *smalr* og tydde 'liten'. Den same tydinga har framleis engelsk *small*, som etymologisk sjølvstg er det same ordet som *smale*. Når *smale* heng saman med adjektivet *smalr*, som tydde 'liten', kan me jamføra det med at me framleis nyttar ordet *små-fe* om sau (og geit), altså *smale*.

Mellom *smale* og *sau* er det ikkje noko etymologisk samband, dei berre tyder det same. Norrønt *sauðr* har den same rota som verbet *sjóða*, som tyder 'syda, koka'. Om ein ikkje tykkjer at tydingssambandet mellom verbet *sjóða* og substantivet *sauðr* er berrsynt, kan ein kan henda jamføra det med tydingssambandet mellom verbet *å steikja* og substantivet *ei steik*, som alle ser med ein gong. Me får altså tru at *sauðr* opphavleg var ei matnemning, og seinare vart nemninga på eit dyr som ein ofte koka seg mat av.

Til den same rota som *sjóða* og *sauðr* høyrer òg norrønt *soð*, som på moderne norsk heiter *sodd*, t.d. *grynsodd*, *kjøtt-sodd*, som er nemningar på supper. I moderne norsk finst òg ordet *sod*, men det er sjeldsynt. Etter Nynorskordboka tyder *sod*: 1 syding 2 vatn som noko er kokt i; kraft 3 kjøtsuppe. Også

i dette siste dømet er det eit tydings-samband mellom verbet *syða*, som merkjer det ein gjer med matvara, og *sod*, som er nemninga på det matproduktet som ein får fram og deretter et, nemleg kjøtsuppa.

Sau kan som kjent også heita *får*, som ikkje finst i nynorsk, men som i forma *fær* fanst i norrønt. (Jamfør at det framleis heiter *Færøyane*.) Saman med sauene høyrer heilt klart *søya*. Noko slikt ord finn me ikkje i den norrøne ordboka, og grunnen til det er vel berre eit slumpehøve i overleveringa av dei norrøne tekstane. For når det på norrønt heiter *rauðr*, som tyder 'raud', og *reyðr*, som tyder 'raud(fisk)', det vil seia *røyr*, skulle ein parallelt med dette venta å finna *sauðr* og *seyðr*. Og *seyðr* finst, men det tyder ikkje 'søye'. Det tyder 'sydande straum, stryk'. Sambandet med verbet *sjóða* ligg her klart i dagen. Det gjer det også i nynorskordet *søy*, som tyder 'brusing', og som er eit beinveges framhald av norrønt *seyðr*.

Fiskenemninga *røyr* har ein variant *røye*, og det får oss til å tru at norrønt må ha hatt eit ord *reyða*, men i den norrøne ordboka står det ikkje. Også det er nok eit slumpehøve. Og når me ut ifrå den moderne forma *røye* må tru at norrønt må ha hatt ei form *reyða*, må me parallelt med det tru at det til den

moderne forma *søye* har eksistert ei norrøn form *seyða*.

Sett opp i eit skjema, der * merkjer former som ikkje finst i den norrøne ordboka, men som norrønt truleg har hatt, ser samsvara slik ut:

Norrønt		Moderne norsk	
sauðr	m.	sau	m.
seyða*	f.	søye	f.
seyðr	f.	søy	m. 'brusing'
rauðr	m.	raud	m. (adjektiv)
reyða*	f.	røye	f.
reyðr	f.	røyr	f. (røye)

Norrønt hadde eit ord til for 'søye', og det var *ær*, som har sideforma *á*. Me gissar på at dette var det verkeleg gamle norrøne ordet for 'sau/søye'. *Ær/á* har nemleg samsvar i gammalengelsk *eowu*, som på moderne engelsk heiter *ewe*, og gammalhøgtysk *ouwi*, som på moderne tysk mål heiter *Aue*, og gotisk *awis-tr*, som tyder 'sauefjøs'. Skyldskap lenger ute er det med latin *ovis*, gresk *ois*, av ei eldre form *owis, gammalindisk *avis*, litauisk *avis*, og gammalslavisk *ovica*, moderne russisk *ovtsa*, som alle tyder 'sau' eller 'søye' – eller bae delar. Ordet *ær* er i vanleg bruk i norsk i samansetninga *ærsau*, som tyder 'søye'.

Ny utgåve av Nynorskordboka

Nynorskordboka har komme i tredje utgåva på Det Norske Samlaget no i haust. Boka er utvida med aktuelle nyord frå dei siste tiåra og har med fleire danske og tyske importord enn før. Rettskrivinga er ajourført i samsvar med dei siste godkjende rettskrivingsendingane. Sidetalet i denne

utgåva er 848, og typografien er betra.

Boka kom første gongen i 1986 saman med tvillingen Bokmålsordboka. Det er planlagt at Bokmålsordboka først kjem ut på nytt om eit par år når ei venta rettskrivingsreform for bokmål og nynorsk truleg er vedteken.

Språk på nett

Ethnologue

Ei nyttig kjelde når det gjeld språksituasjonen i verda, er datasamlinga Ethnologue, utarbeidd av The Summer Institute of Linguistics. Databasen omfattar 6 800 språk, fortel kvar språka blir nytta, og om lag kor mange som har språka som morsmål. Alle data er nok ikkje like gode, men ei hjelp er likevel samlinga. Nettversjonen ligg her: www.sil.org/ethnologue/

Ordbøker

Bokmålsordboka og Nynorskordboka: www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html

Norsk Ordbok:
<http://www.dokpro.uio.no/>

Norsk-samisk orddatabank:
http://www.samisk-sr.no/toppindex_no1.html

Skandinavisk ordbog:
<http://www.nada.kth.se/skandlexikon/>

Svenska Akademiens ordbok:
<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Retskrivningsordbogen:
<http://www.dsn.dk/cgi-bin/ordbog/ro96>

Andre ordbøker:
<http://www.yourdictionary.com/languages.html>

E-postlister om språk

The List of Language Lists er eit nyttig oversyn over e-postforum for ymse språk i verda.

Oversynet, som er laga av Michael Everson, finn ein her:
www.evertype.com/langlist.html

Ord på spel

Gjødselblanding – røyspost, uriaspost eller kompost? Rett svar finn ein i *Ordspelet*, som finst på nettsidene til Aasen-tunet. Dataspelet tek sikte på skuleelevar frå 5. klasse og oppover, men kan også ha interesse for eldre ungdom og for språk- og dialektinteresserte vaksne. Orda og ordtydingane er henta frå basen til Norsk Ordbok, og spelet er utvikla med økonomisk støtte frå Kulturnett Noreg. Adressa er: spel.aasentunet.no/

Ordvakta

Ordvakta er en nettside for registrering av nye ord i norsk. Nettsida er opprettet av Seksjon for leksikografi og målføregransking ved Universitetet i Oslo, og adressa er: www.hf.uio.no/inl/al/ordvakta

Norske Gaardnavne

O. Ryghs *Norske Gaardnavne* (bind 1–17) er lagt ut i søkbar form her: www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html

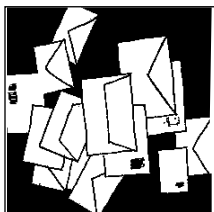
Hvor mange heter ...?

Statistisk sentralbyrås søkbare navnestatistikk finner en her: <http://www.ssb.no/emner/00/navn/>

Norsk språkråd

Og Språkrådets nettsider er her: www.sprakrad.no

Redaksjonen tek gjerne mot brev frå lesarane. Det kan vere kommentarar til artiklane og emne i bladet,

interessante ord og uttrykk ein har kome over, nyord, spørsmål eller anna.

Adressa er: Språknytt, Norsk språkråd, Postboks 8107 Dep, 00 32 Oslo

Spørsmål: Jeg ser og hører stadig uttrykk som *Hva gjør vi med livene våre?* Skulle det ikke hete *Hva gjør vi med livet vårt?*

Svar: Her peker du på en tendens som gjør seg gjeldende i vår tids språkbruk. På norsk har ord for kroppsdeler, klesplagg, redskaper o.l. tradisjonelt stått i entall også om de var knyttet til mer enn en person. I tillegg til ditt eksempel kunne en nevne slike som *Turistene kom med sekk på ryggen*, *De stod med lua i hånda* og *Begge brødrene spilte gitar*.

Når vi ofte ser flertallsform brukt, kan det tolkes som påvirkning fra engelsk, der det for eksempel vil hete *What do we do with our lives*, men vi kan også oppfatte dette som en slags forenkling av språkssystemet.

Språkrådet anbefaler entallsbruk i de tilfellene der tradisjonen tilsier det.

Spørsmål: Jeg ser og hører ofte at perfektum partisipp som predikativ bøyes i predikativ i bokmål, på samme måten som i nynorsk, f.eks. *Spørsmålene har tidligere vært omtalte*, *Vinduene er gjenmurte*. Er dette språklig slurv eller en tendens?

Svar: Du har rett i at det er en viss tendens til å samsvarbøye perfektum partisipp i predikativ stilling i bokmål, altså slik som hovedregelen er i nynorsk. Norsk språkråd får ikke sjelden spørsmål om bøyning eller ikke bøyning i slike

tilfeller, og det vitner om at en del språkbrukere føler seg usikre, så det er ikke sikkert at «slurv» alltid er det riktige ordet for dette.

Vi vet ikke helt hva denne tendensen kommer av. Mange, også bokmålsbrukere, har samsvarbøyning av partisipp i talemålet sitt. Dessuten er det ikke alltid noe klart skille mellom adjektiv og perfektum partisipp. Det finnes for eksempel en del vanlige ord som etter formen er partisipper, som *dannet*, *forbudt*, *forneøyd*, *kjent*, *opp tatt* osv., men som uten tvil har preg av adjektiv når de brukes. Kan hende ser vi her en utvikling i retning av forenkling (oppheving av skillet i bøyning mellom adjektiv og partisipp)?

Vi er enig i at det bør brukes ubøyd form i de eksemplene du nevner: *Spørsmålene har tidligere vært omtalt* og *Vinduene er gjenmurt*. Her er elementet av handling temmelig klart og forbindelsen med verbet nokså tydelig.

Spørsmål: Hva er opprinnelsen til ordet *speilegg*?

Svar: Vårt ord *speilegg* er en oversettelse av det tyske ordet *Spieglei*. I en tysk etymologisk ordbok står det at de eggene som er lagt ned i pannen, ikke røres sammen som når en lager eggerøre, men eggeplommene lyser fram som runde speil fra eggehviten. Tysk har muligens fått ordet fra fransk på slutten av 1700-tallet, der det heter *œuf au miroir*, som betyr nøyaktig det samme som det tyske og det norske ordet.

Når eggeplommene er sammenlignet med speil, har etymologen sannsynligvis tenkt på såkalte kulespeil, dvs. runde, konvekse speil, som var vanligere før enn nå. Som en kuriositet kan vi nevne at i gammelhollandske malerier fra 1400-tallet var det i en periode ikke uvanlig at motivene på bildet omfattet et kulespeil som avbildet de øvrige gjestandene i bildet i et annet perspektiv enn malerens eget. Kulespeilet ble oppfattet som et uttrykk for at malerens framstilling var objektiv.

Frå side 21 ... *Den nye teljemåten ...*

Vil den utviklinga vi har beskrive, fortsetje slik at den nye teljemåten har sigra fullstendig om nye 50 år? Det vil i så fall seie at det bruksmønsteret vi no ser, er berre eit mellomstadium, og at talet på konsekvente brukarar av den nye teljemåten aukar meir og meir. Det siste veit vi neppe noko om. Situasjonen er framleis litt labil, og vi hører jo tydeleg at talordforma «tredve» har ein innfunksjon i visse grupper. Derfor får vi slike tilfelle som den da ein medarbeidar i NRK talde: «tjuesju, tjuette, tjueni, tredve, trettiein, trettito ...»

Kan hende kjem det bruksmønsteret vi beskrev ovafor, til å bli ståande i lang tid. Det har nemleg ein viss funksjon.

Og blir det ståande, får vi enda eit vitnemål om kor stor variasjon det naturlige menneskespråket toler. – Forresten meistra visst også forfedrane våre for berre få hundreår sia begge måtane å telje på!

Litteraturlisting

Kvifte, Bjørn Harald 1978.

Den nye tellemåten – departementalt påfunn eller språkforbedring? Søkelys på tallreformen av 1951. (Utrykt hovudfagsoppgåve.) Oslo.

Lauritsen, Vibeke 1995.

Femognitti eller nittifem? Ei gransking av gjennomføringa av den nye teljemåten. (Utrykt hovudfagsoppgåve.) Oslo.

Trykksaker frå Språkrådet

..... eks. Norsk – i nye tusen år? 20 s. Gratis. (Klassesett à 30 eks. kr 120)

..... eks. Språk, kjønn, likestilling. 20 s. Gratis. (Klassesett gratis)

..... eks. Lov om målbruk i offentleg teneste. Reglar, praktiske råd, eksempel, hjelpemiddel. Innlegg til tidsplanleggjar / faldar 10 s. Gratis.

..... eks. Å skrive er å omgås andre. Plakat med praktiske skriveråd. Bokmål/nynorsk. Gratis.

..... eks. Purisme på norsk? Norsk språkråds skrifter nr. 4. 72 s. Kr 50.

..... eks. Godt språk i lærebøker. Nyttig for alle som skriv norsk. Norsk språkråds skrifter nr. 6. 238 s. Kr 225.

..... eks. Ordbok for fysikk og kjemi til skolebruk. Norsk språkråds skrifter nr. 7. 154 s. Kr 195.

..... eks. Språknytt nr. 1-2, 2001. Temanummer om sidemål. Gratis.

..... eks. Språknytt nr. 3, 2001. Temanummer om informasjonsteknologi og norsk språk. Gratis.

Namn: .....

Adresse: .....

Postnummer og -stad: .....

Trykksaker som ikkje er gratis, blir sende med faktura.

FORFATTARANE

Ruth Vatvedt Fjeld er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo.

Sigve Gramstad er direktør i Eigarskapstilsynet og leiar i Europarådets ekspertkomité for det europeiske språksjarteret.

Oddrun Grønvik er forskar i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo.

Svein Nestor er førstekonsulent i Norsk språkråd.

Helge Sandøy er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Bergen.

Arne Torp er førsteamanuensis i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo.

Omslagsbilete: William Whitehurst / Corbis Stock Market

INTERNETT OG TEKST-TV

Tekstene i dette nummeret finst også på Internett:

<http://www.sprakrad.no>

Språksider i NRK Tekst-TV: 423

NORSK SPRÅKRÅD

Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

Telefon: 22 42 40 20

Telefaks: 22 42 76 76

Redaktører:

Kjell Ivar Vannebo og
Helge Sandøy

Redaksjonssekretær:

Åsta Norheim

E-post: norheim@sprakrad.no

Opplag: 25 500

Fire nummer i året

Redaksjonen avslutta 10.10.2001

Form: Bentzen Bakken

Trykk: PDC Tangen 2001

Signerte artiklar står
for forfattern sitt syn.

Redaksjonen tek seg
rett til å publisere
artiklane på Internett.

ISSN 0333-3825

C-BLAD

**Returadresse:
NORSK SPRÅKRÅD
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO**

ISSN 0333-3825